

BİŞİR b. VELİD

(bk. KİNDİ, Bişir b. Velid).

BİŞİRİYYE

(البشرية)

Mu'tezile'nin Bağdat ekolünü kuran
Bişir b. Mu'temir'in
(ö. 210/825)
görüşlerini benimseyenlere
verilen ad
(bk. BİŞİR b. MU'TEMİR).

BİTİK

Eski Türkçe'de
kitap, mektup, yazı;
hüküm, emirname anlamlarında
kullanılan bir terim.

Türkçe'nin eski metinlerinden, **biti-**mek "yazmak" fiil kökünün **bitiğü** "kalem, divit" gibi bir türevi olduğu anlaşılan **bitig / bitik** "yazılmış (şey)" çeşitli lehçelerde "yazı, kitâbe, mektup, belge, kitap, muska; emir, hüküm, ferman" anlamlarında kullanılmış ve bundan da **bitikçi** "kâtip", **bitikli(g)** "yazılmış nesne sahibi", **bitiklik** "yazı yazılmak için hazırlanan şey" gibi yeni türevler elde edilmiştir (bk. *Divânü lügâti't-Türk Tercümesi: Dizin*, IV, 95-97; *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 93-95). Kelimenin ve türediği **biti-**mek kökünün etimolojisi kesin olarak bilinmemekte, Çince **bit / piet** "yazı fırçası"; Samoyetçe **pādā-** "yazmak, naksetmek"; Toharca **pīde** "o yazdı", **pīdaka** "belge"; Sanskritçe **piṭaka** ve Grekçe **pitaktion** "kitap kutusu (dolabı)" gibi kelimelerle karşılaştırılmaktadır (geniş bilgi için bk. Doerfer, II, 262-264).

Eski Türk devletlerinden Tabgaçlar'da **bitekçinler**, Göktürkler, Türgiş ve Uygurlar'da **bitigci** ve ılımgalar, devlet meclislerinde görevli kâtipler olarak özellikle dış politika ile ilgili alınan kararları yazmak ve yürütmekle görevli idiler (Ka-fesoğlu, s. 266).

Yüsf Has Hâcib, Karahanlılar'da resmî yazışmaları idare eden büronun âmiri olarak **bitigi ılımgayı** zikretmekte, bu görevlinin aynı zamanda hükümdarın sır kâtibî olduğunu belirtmektedir. Nitekim onun, "Eğer kendin bitigci ılımgal olursan gönül sırrını iyi muhafaza et, ağzından söz kaçırma" beyti de bu görüşü doğrulamaktadır (Genç, s. 258-259).

Kelime muhtemelen Uygur kâtipleri tarafından Moğolca'ya sokulmuş, böyle-

ce Moğol ve İlhanlı devletlerinde bir terim olarak yaygın şekilde kullanılmıştır.

İlhanlılar'da merkez teşkilâtında görevli olup ferman, berat, mektup gibi resmî belgeleri yazan ve bunları defterlere kaydedenlere **bitikçi** ve yine "kâtip" anlamına **bahşı** denilirdi. İlhanlı divanında ferman ve emirler genellikle gönderildiği milletin dilinde yazılırdı. Böylece bu divanda Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca bilen ve bu dillerde hükümler yazan geniş bir **bitikçiyân** ve **bahşiyân** zümresi bulunmakta idi. Ayrıca bu devlette taşrada arazi tahririnde görevli kâtipler de vilâyet bitikçileri denilirdi. Vilâyet bitikçileri mîrî emlâkin tesbitinde, gelirinin toplanması ve sarfedilmesinde, ayrıca terekenin taksiminde görevli idiler. Bunların beratlarında "mîrî emlâkin emin bitikçileri" olduğu belirtilmekteydi.

İlhanlılar'daki **uluğ bitikçi** ise dîvân-ı kebîr-i ilhânî'nin başkâtibi, divan sekreteryaşının başkanı idi. Divandan çıkan çeşitli yazışmalarla divanın gelir ve gider defterlerinin tutulması onun kontrolü altında yapılırdı. Merkezî divandaki bitikçi ve bahşiyân denilen kâtiplerin ve eyalet divanındaki bitikçilerin seçimi uluğ bitikçiye aitti.

Selçuklu ve Beylikler döneminde de **biti** ve **bitik** kelimeleri "ferman, berat" anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Anadolu beyliklerindeki statüyü sık sık yansıtan erken dönem Osmanlı tahrirlerinde Anadolu beyliklerinden ellerinde bitileri bulunanlara sıkça işaret edilmektedir. Bu kaynaklarda aynı anlamda **berat**, **tevkî**, **nişan** kelimeleri de yan yana kullanılmaktadır.

Altın Orda, Kırım ve Türkistan hanlarının çıkardıkları bitik ve yarlıklardan bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunanları inceleyen A. Nimet Kurat bunların çeşitli özellikleri üzerinde durmuştur. Kurat bunların Osmanlı padişahlarının çıkardığı "nâme-i hümâyun"lara benzediğini belirtmektedir.

Osmanlılar'ın ilk dönemlerine ait berat, ferman, mülknâme gibi belgeleri için **biti** tabiri kullanılmıştır. Orhan Gazi'nin 759 (1358) tarihli beratında, "bu **biti** hükmü oldur ki"; "bitiyi görenler **biti** üzre itimad kılınlar"; "bu bitiyi hakikat bilsinler" ibareleri yer aldığı gibi daha sonra Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fâtiht Sultan Mehmed devirlerinde de çeşitli belgelerde "bitiyi mütalaa kılarlar"; "biti tahkik bilüp"; "eline **biti** virildi

ki" ifadeleri yer almaktadır. Ancak kelimenin kullanımına Fâtihten sonraki dönemde pek rastlanmadığı, XVI. yüzyıldan itibaren de tamamen terkedildiği, onun yerini berat, nişan, alâmet kelimelerinin aldığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügâti't-Türk Tercümesi: Dizin, IV, 95-97; *Türk Lugatı*, I, 830; Doerfer, *TMEN*, II, 262-264; Räsänen, *Versuch*, s. 77; Clauson, *Dictionary*, s. 303; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Medhal*, tür.yer.; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 279-281, 283, 285, 287; a.mlf., "Tuğra ve Peçgeller ile Ferman ve Buyruklara Dair", *TTK Belleten*, V/17-18 (1941), s. 119, 132, 137-138; Halil İnalıcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 169; *Kânunnâme-i Sultânî ber-Muceb-i Örf-i Osmânî* (nşr. R. Anhegger — Halil İnalıcık), Ankara 1956, tür.yer.; Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III: İndeks* (nşr. Kemal Eraslan v.dğr.), İstanbul 1979, s. 93-95; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, tür.yer.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984, s. 85, 266, 324; Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *TOEM*, sy. 38 (1330), s. 343-350; Talât Tekin, "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *TTK Belleten*, XLVI/184 (1983), s. 806-807, 809, 827.

MEHMET İPŞİRLİ

BİTİKÇİ

(bk. NİŞANCI).

BİTLİS

Doğu Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Dicle'nin kollarından olan Botan suyunu karışan Bitlis çayının Güneydoğu Toroslar arasında açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400-1450 m. yükseklikte kurulmuştur. Bitlis'in burada kurulmuş olması ve tarih boyunca eksilmeyen önemi bu yerin coğrafi özellikleriyle yakından ilgilidir. Zira Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'yu birbirinden ayıran Güneydoğu Toroslar geçilmesi hemen hemen imkânsız bir engel halindedir. Halbuki Bitlis şehri, bu dağlık engeli nisbeten darlaşmış olduğu bir sahada yaran bir vadi üzerinde yer almıştır. Bitlis el-Cezîre düzlüklerini Doğu Anadolu'nun merkezî platolarına, oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan ve Güneydoğu Toroslar'ı aşan yol üzerinde bulunmasından dolayı eskiden beri ticaret kervan-